

Påven Alexander 3:s brev om ärkebiskop Eskils av Lund resignation.

1.

Ett stycke in i året 1177 avgick ärkebiskop Eskil av Lund från sitt ämbete. Huvuddokumentet för kännedomen om händelsen är ett brev av påven Alexander 3. till ärkebiskopen¹. Brevet återges här i svensk språkform.

»Vi fick nyligen ditt brev, som visade din stora tillgivenhet, men likväl inte lät bli att smärta oss, ty gav det också besked om hur innerlig din tillgivenhet är, begärde du däri något helt motsatt kyrkans bästa: att få avgå från ditt ärkebiskopsembete, som det varit vår glädje, att du så troget förvaltats och ännu förvaltar. Ty du vet ju, kringsynt och klok som du är, att så stor är ondskan nu för tiden och så svår att uthärda för Guds kyrka, så utan uppehåll våldsamheten i förföljelsen, att det på intet vis är kyrkan till gagn, ifall ditt biskopssäte skulle gå miste om dig. Du tar din höga ålder i betraktande, väl också att dina krafter sviker och begär att, som vore du uttjänt, få bli lös och ledig. Må du då veta, att vi tror och håller för visst, att det är tryggare i en tid som denna, om den kyrka, du har dig betrodd, styres i skuggan av ditt namn, än att den i denna så stora kristid lemnas att styras av en annan ny och okänd person; detta i all synnerhet som hos dig tillgivenhetens och trons styrka inte sviker, fast kroppen åldras, utan elden i din själ, även när det går utför med kroppen, flammar än högre. För att vår smärta med sin gadd inte skall riva sår i den stora kärlek vi har till dig i vårt hjerta, är alltså vår maning till dig, att du inte gör dig bekymmer för dessa dagars vedermöda — krigarens bälte skall inte lösas, innan motgången i handgemången förvandlas i seger. Kämpa därför vidare som en god Christi stridsman och håll ut i ditt embetes oro, så att när du söker den frid du trår efter, du inte kommer att gå miste om något av det pund, som är dig anförtrött. Men du bör också betänka, att även om du hade vingar och gjorde vad du kan för att flyga in i ensligheten

¹ c. 1. X de renuntatione I, 9. Corpus iuris canonici II, 102, ed. Friedberg. Leipzig 1881.

och där finna vila, vingarna är bundna i band av föreskrifter. Du är, som du vet, bunden av heliga lagar, och frihet att flyga har du endast, om vi medger det.

Men, broder, ingen kan bättre än du känna både din själs och din kropps svaghet, och för att du inte skall beskylla oss för att förorsaka dig odrägliga svårigheter, medger vi dig, om omständigheterna efter ditt samvetes röst allt framgent kräver det, att du vid lägligt tillfälle må såväl sjelv som genom kungen i landet — ja, även brevledes och genom lämpliga ombud, om du sjelv inte kan eller vill personligen vara närvarande — och genom andra rikets andliga och världsliga dignitärer verka för att annan person blir satt i ditt ställe och att du strävar att finna en efterträdare, som varken avviker från den rena tron eller förirrar sig från det rätts och ärbaras smala väg. Med samma personer bör du också förhandla och överlägga om vad du menar bör förbehållas dig till ditt underhåll, så att vi, när vi genom din och de andras berättelse fått kännedom om allt, må kunna gå vidare i verket med den kringsynthet och trygghet, att varken vi eller du sjelv i framtiden kommer att ångra vad vi åtgjort häri.»

Påven Alexander 3:s brev till ärkebiskop Eskil av Lund¹ är traderat i den påvliga dekretalsamling, den så kallade *Compiatio prima*, som tillkommen mellan 1187 och 1191, härrör från Bernard av Pavia och vilar på *Collectio Bambergensis*, *Lipsiensis* och *Casselana*. Talrika gamla dekretalsamlingar i handskrift har bevarat brevet, och detta kom omsider också att inflyta i Gregorius 9:s dekretaler av 1234. Man finner det här i avdelningen *De renuntiatione*. Men endast i utdrag. Rubriken är: *Non datur licentia cedendi episcopo, qui propter senectutem vult cedere, si necessarius vel utilis sit ecclesie suae* — »tillstånd att avgå ges inte den biskop, som på grund av hög ålder vill avgå, ifall han är nödvändig och gagnar sin kyrka». Endast vad som avfattats allmängiltigt och faller under denna rubrik är i all huvudsak medtaget i Gregorius' dekretaler; sjelva *species facti*, *pars decisa*, vad som rör det speciella fallet, är efter vanligheten uteslutet.

Det rikhaltiga handskriftsmaterial, som står till förfogande, gör att rekonstruktionen av Alexanderbrevet i Gregorius 9:s dekretaler inte erbjuder svårighet. Texten står fast.

Vad säger oss då denna text vid en närmare analys? Brevet faller i tre avdelningar. Vi får i den första av dem veta, att ärke-

¹ Tryckt i sin helhet utom hos Friedberg (jmf'r Gerhard Laehr, *Aus den Briefsammlungen von St. Victor. Festschrift Albert Brackmann dargebracht*, 403); Jaffé 14008 (9073); Curt Weibull, *Saxo. Hist. tidskrift f. Skåneland VI*, 276; Helgesson, Absalons val till ärkebiskop i Lund 1177. *Studier tillägnade M. Pfannenstill*, 320; Hal Koch, *Ærkebispvalget i Lund. Kirkeh. Saml. VI: 1*, 251

biskop Eskil — skriftligen som bruket var — hemställt att få avgå från sitt ärkebiskopsembete; att påven satt sig emot att han avgick och manat honom att kämpa vidare som en god Christi stridsman. Men påven stannar inte därvid. Trots alla motargumenter i första avdelningen fogar han sig i den andra efter ärkebiskopen. Ingen känner bättre än Eskil själv, säger Alexander 3., den egna svagheten, och skulle så vara, att hans samvetes röst allt framgent skulle kräva, att han avgick, ger påven sitt medgivande. Det centrala i Alexanderbrevet ligger här — avgången beviljades. Därmed var, då Eskil vidhöll sin avskedsansökan, biskopsstolen i Lund vakant och stod nyval för dörren, enligt det andra Laterankonciliet 1139 inom tre månader. I fortsättningen av brevet knytes medgivandet att resignera till vad den resignerande biskopen har att åtgöra. Ärkebiskop Eskil får i uppdrag att vända sig till kung Valdemar och rikets andliga och världsliga dignitärer; han har, utom att förhandla om sitt blivande underhåll, att genom dem verka de substituenda persona, att annan person alltså blir satt i hans ställe, d. v. s. att val förrättas; och därvid sträva att finna en efterträdare som i allo fyller måttet. Något om valsättet förekommer inte i brevet. Helt naturligt, då valsättet var fast och Eskil, brevmottagaren, inte tillkännes någon som helst funktion vid valet. Enligt tredje avdelningen i brevet skall Eskil och de andra inberätta allt som åtgjorts till påvestolen. Därmed är påvens tur inne att direkt ta befattning med ärendet. Hans uppgift är att *in facto procedere*, att gå vidare i verket. Uttrycket kan endast avse att om vad som förrättats godkännes, överföra på den nye biskopen embete och biskoplig jurisdiktion, med andra ord att konfirmera honom.

Det torde framgå av den närmare analys, som Alexanderbrevet här underkastats, att detta brev är det avgörande dokumentet i det mål det gäller, och att det enda uppdrag, som det tilldelar ärkebiskop Eskil efter hans avgång, är av rent förberedande art. Någon legation har han inte innehaft, endast en plats i de förberedande förhandlingarna om valet. Platsen är så ringa, att brevet stipulerar, att ifall Eskil inte vill eller kan vara personligen närvarande vid de blivande förhandlingarna, det också kan gå med att han skriver och skickar ombud.

Alexanderbrevets upptagande i Gregorius' dekretaler gjorde dess innehåll normativt. I själva verket blev brevet inom kort den stomme, på vilken man i det påvliga kansliet modellerade de brev som utgick vid biskopsresignationerna, och detta vare sig de var ställda till den resignerande biskopen själv eller till andra, vilka påven anlätade som ombud. Regel blev därvid att efter första avdelningen i breven med dess uppgift om resignations-

ansökningen de två frågorna om resignationens beviljande och underhållet till den resignerande sammanfördes i den andra. Var den resignerande en biskop, nödvändig och gagnelig för sin kyrka, formulerades breven så, att påven sökte hålla honom kvar i sitt embete eller anbefalldes ombuden att göra det. Breven slutar med en anmaning att utse lämplig person, *persona idonea*, till efterträdare¹.

2.

När det gäller att fastställa det historiska sammanhang, i vilket Alexanderbrevet hör hemma, ligger det nära att utgå från vad brevet självt kan ha att berätta: dess tal om en stor kristid för kyrkan, om den stora ondska nu för tiden, som är så svår att uthärda för henne, om våldsamheten i förföljelsen; allt, slutet det, som gör det tryggast, att den kyrka, som är betrodd Eskil, den danska kyrkan alltså, styres i skuggan av hans namn. Spörsmålet är, om detta endast är ett allmänligt talesätt eller om det verkligen återger en realitet vid tiden för ärkebiskop Eskils avgång.

Några uppgifter tecknar situationen omedelbart före ärkebiskopsskiftet. Magnus Eriksen, sonen till Erik Lam, som varit nära förbunden med Eskil, gick då i härnad mot kung Valdemar. Eskil hade två dottersöner, Karl och Knut, söner till Karl, hövding i Halland. De gjorde som Magnus Eriksen. Till dem slöt sig ännu andra; det nämnes bland dem Eskil Ascersen, Christiern Svendsen, domprosten Ascer Svendsen i Lund, alla män ur rikets högsta kretsar, ärkebiskop Eskils nära anhöriga. Vänder man sig till tiden kort efter ärkebiskopsskiftet, möter liknande förhållanden. Man har ett brev till ärkebiskop Absalon, skrivet av abbot Peter i St.-Remi vid Reims. Inspirationskälla torde ha varit missionsbiskopen Fulko, nyss hemkommen från ett besök i Lund. Att innehålllet godkänts av Eskil kan förmodas — han lever, då brevet avsändes, i Clairvaux, några timmars väg från St.-Remi. Skildringen i brevet av förhållandena lyder: en mackabæertid; Guds uråldriga lag satt å sido; kamp och strid som går fram mot ärkebiskop Eskils »nepoter och anhängare». Abboten är full av dristighet: han kommer med en önskan att den helige ande måtte låta en droppe av Matthatias' glödande anda falla på Absalon².

¹ För Norden jmf. Bullarium Danicum 1198—1316, ed. Krarup, 148, 296, 917; DS I, 291, 376.

² Lauritz Weibull, Saxo och ärkebiskopsskiftet i Lund 1177. Scandia XXII, 90.

Om något står klart, är det detta: tiden kring ärkebiskopskiftet 1177 har varit en tid av uppror och oro i Danmark. Vågorna har gått höga. De har slagit samman kring ärkebiskopen. När Alexander 3. talar om den kyrkliga situationen som en stor kristid, är det inte några allmänliga talesätt. Situationen är situationen i Danmark. Den situation, i vilken Alexanderbrevet hör hemma.

För att rätt förstå läget och vad som ligger bakom, har man att gå ännu några år tillbaka i tiden.

Det europeiska schisma, som länge förberett utbröt 1159, är bakgrunden. Kampen stod mellan kejsar Fredrik Barbarossa och påven Alexander 3. Valdemar och hans förste man Absalon slöt sig till kejsaren, ännu Danmarks länsherre; ärkebiskop Eskil följde sin påve. Absalon och Valdemar drev Eskil i landsflykt; i sju år irrade han världen omkring. Medan Eskil var borta, gick Absalon och Valdemar upp i strävandet att utbygga kungamakten, framför allt att få Valdemars eget kungadöme gjort till den centrala, allt beherskande makten i riket. Systemet var så artskilt som möjligt från det aristokratiska, på en folklig grund vilande system med ett starkt betonande av vad tiden kallade kyrkans frihet, som Eskil var målsman för. Hemma igen fann ärkebiskopen utvecklingen på motsatta sidan långt framskriden. Ett riksmöte hölls 1170 i Ringsted. De båda systemen drabbade samman. Det kom till ett avgörande. En helgonförklaring med altarsättning och en kungakröning ger besked om utgången.

Helgonförklaringen och altarsättningen gällde Valdemars fader, Knut Lavard. Sen ett halft århundrade hade Valdemars strävan gått ut på att få dem genomdrivna; genom dem skulle kungafadern lyftas upp på ett plan över vardagens menskor och kronan förankras hos Erik Ejegods ättelinje. Ärkebiskop Eskil hade ut från sin politiska inställning varit hindret¹. Helgonförklaringen och altarsättningen skedde nu. Och därmed förenades den andra akten i dramat: Valdemars son, Knut Valdemarsen, kröntes till kung över danerna². Det låg däri ett ingrepp i rikets författning, en överflyttning av makten från den lagliga valkorporationen, landstingen, och den gamla bondearistokratien på en trängre social grupp, episkopatet, som mer eller mindre, efter

¹ *Vitae sanctorum Danorum*, ed. Gertz, 202.

² *Annales Danici medii aevi*, ed. Ellen Jørgensen, 85; Saxo, ed. Müller-Velschow, 852; Olrik-Ræder, 480: *Waldemarum apud Ryngstadium magna cum oplimatum frequentia regio apparatu feriantem reperuit; ubi Lundensis pontificis ministerio, cuius id exsequendi officium erat, et patris eius ossa arae traduntur et filius, septem annos natus, regia in sella purpura venustatur.*

vad man av erfarenheten visste, gick i kungens ledband. Men kröningen betydde också, att kungaättens medlemmar utanför den regerande furstens arvinge, som genom kröningen fick anseende som särskilt benådad av Gud, blev trängda undan vid kungavalet. Till sist och i det fall som förelåg: Eskil hade dyrt lärt känna kung Valdemar såsom i lång tid schismatiker, kyrkans motståndare, och även i annat en av dem som samtiden stämplade som tyranner. Tyrannens arvinge blev nu legitimerad av kyrkan. Man förstår Saxos ord, då han låter Valdemar förmena, att hans ära skulle nå sin höjdpunkt, om hans far blev altarsatt och hans son krönt på en och samma dag. Och likaså Saxos tillägg, att ingenting skulle bereda honom en större glädje än att i levande livet få se sonen prydd med majestäts-insignierna¹.

I *Ordinale sancti Kanuti et martyris* läses, att kung Valdemar tog ärkebiskop Eskil till råds, då han arbetade på att få sin far altarsatt, och att denne grep in och gjorde klokhetens krav fyllest².

Hos Saxo utvecklas detta till att ärkebiskopen i egen person förrättade altarsättningen i Ringsted och därtill klädde Knut Valdemarsen i kungapurpurn. Båda handlingarna står i skarpaste motsats till Eskils hela läggning och föregående verksamhet — hans liv hade varit ett liv i kamp mot Valdemars kungadöme och med seg energi hade han fört denna kamp utan hänsyn till vinst eller förlust. Man frågar sig: handlade han, om Saxos uppgift är riktig, frivilligt? Historieskrivningen, fången i 1800talets humana föreställningar, förbiser gerna den dominerande roll, som tvång och terror spelade i de tiderna som alltid.

Centrala, väsentliga problem hade handlagts vid riksmötet i Ringsted. De hade där funnit sin lösning. Segern var helt på Absalons och Valdemars sida. Segern var Eskils nederlag.

Det gick ett par tre år. Ärkebiskopen bröt som under det

¹ Saxo, ed. Müller-Velschow, 847; Olrik-Ræder, 477: Rex, omni Danica nobilitate sub edicto Ryngstadium evocata, circa solempne Ioannis, quod in aestivo solstitio colitur, ei parenti caelestes honores et filio regis celebrare constituit, maxima claritatis incrementa accepturum se ratum, si una eademque luce ex iis alterum ara, alterum corona donasset, ut et huius infantia regnum acciperet et illius spiritum publica religio consecraret. Sed neque se ulla alia ex re tantum voluptatis hausturum credebat, quam si in filio maiestatis suae insignia vivus conspiceret potuisset.

² Vitae sanctorum Danorum, 203; Patris sui martyris gloriosi perpendens multiplicari miracula, eius translationi dans operam super hoc archipresulem Eskillum prudenter consuluit. Qui sane incedens sapienti satisfacit.

stora schismat upp från Danmark; han passerade Flandern och slog sig ned i St.-Remi vid Reims. I hela två år och mera stannade han borta.¹ Den motivering Saxo ger till hans resa är märklig. Ärkebiskopen, förfäktar han, var »övermåttan förtröttad av ärendena hemma»; han frestade »en hård tillvaro»; han menade, han skulle »komma i drägligare förhållanden» på främmande botten än hos de sina.² Motiveringen är säkerligen ofullständig, men belyser det historiska sammanhanget. Det tillägges, att det var med svårighet Eskil tilltvungade sig tillstånd av kungen att resa.

När Eskil var tillbaka hemma, kom fortsättningen. Han möttes, efter att ha landstigit i Ribe, av underrättelsen om sina nepoters och anhängares uppror mot Valdemar — frukten av Ringstedmötet hade mognat. Sjelv hade han med sig Alexanderbrevet med dess tillstånd att resignera. Och under de förvirrade förhållandena i Danmark gjorde han bruk av det.

3.

Enligt den framställning, som under århundradenas gång vuxit fram av Danmarks historia i ärkebiskop Eskils sista tid, har med ärkebiskopens återkomst ur sin sjuåriga landsflykt en ny tid brutit in i Danmark. Ärkebiskopen skall ha tagit avstånd från sitt förflytna och blivit kung Valdemars man; båda skall ha samverkat, och en ostörd harmoni, manifesterad alldeles särskilt vid Ringstedmötet 1170 och vid ärkebiskopsskiftet 1177, ha inträtt mellan kungadöme och kyrka; förhållandet skall ha egt bestånd långt in i 1200talet. Denna historieskrivning är i strid med de vittnesgilla källorna. Den bygger företrädesvis på Saxo, ett falskt brev hos honom, hans fritt konstruerade, tendensmättade omgestaltning av förhållandena.³ Uppror och oro har fyllt Eskils sista tid i Danmark. Sjelv har han fått lemna sin ärkebiskopsstol. Kort därefter nådde krisen sin höjdpunkt i de stora skånska upproren 1180—1182. En ostörd harmoni med dess samverkan mel-

¹ Lauritz Weibull, Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274, 127.

² Saxo, ed. Müller-Velschow, 890; Olrik-Ræder, 501: *Eskillus, domesticis supra vires negotiis fatigatus, dum quieti intentius consulit, proficiscendi licentia a rege difficulter extorta, nobile Galliarum coenobium, quod Claravallis nuncupatur, petivit, ibique privati more tranquillam vitam degens asperum patriae convictum voluntariae peregrinationis lenitate mutavit, iucundiorem rerum usum apud exteros quam inter cives habiturum.*

³ Lauritz Weibull, Saxo och ärkebiskopsskiftet i Lund 1177. Scandia XXII, 72. Jmfr Curt Weibull, Saxo. Historisk tidskrift f. Skåneland VI, 259.

lan kungadöme och kyrka hör inte hemma i Eskils och kung Valdemars tid. Den inträdde först, då Absalon och Andreas Sunesen, Eskils efterträdare, tog makten på engång över stat och kyrka. Den slöt, väl de var borta.

Lauritz Weibull.